

ZOLNAY JÁNOS

„Olvashatatlan város”

Közoktatási migráció és migrációs iskolatípusok Pécsen

A tanulmány az általános iskolai tanulók, ezen belül a halmozottan hátrányos helyzetű és roma tanulók pécsi iskolakörzetek közötti migrációját vizsgálja, arra keresve a választ, hogy a közoktatási szegregáció mekkora hányadát magyarázza a tanulók földrajzi eloszlása. A pécsi folyamatok elemzését indokolja, hogy az önkormányzat oktatáspolitikájának évek óta következetesen alkalmazott esélykiegyenlítő elemei is vannak, ám ennek ellenére az etnikai szegregáció dinamikusan növekszik a városban. A szerző tipizálja a pécsi iskolákat a tanulói migráció szempontjából és leírja az iskolák közötti migrációs játszmákat, a várost jellemző közoktatási migrációs trendeket. Eközben arra keresi a választ, hogy a nem a lakóhelyük szerinti körzeti iskolába járó diákok – a diákok többsége – milyen szándékkal migrálnak, igaz-e, hogy az iskolakörzetek közötti vándorlás minden esetben a jobb iskolák irányába történik. Végül más magyarországi nagyvárosok példáját is idézve a tanulmány annak esélyeit elemzi, hogy ilyen mérvű tanulói migráció mellett képesek-e az önkormányzatok a városfejlesztési és oktatáspolitikájuk összehangolására, képesek-e „olvashatóvá tenni” az oktatáspolitikai térbeli dimenzióit.

A közoktatási szegregáció jelensége alapvetően más természetű kistélepüléseken, mint a nagyobb városokban. Azok az önkormányzatok, amelyek kisebbek, mint a lokális oktatási piac – tehát az a többé-kevésbé zárt területi egység, amelynek keretei között a közoktatási javak és szolgáltatások elosztása megtörténik – teljes mértékben ki vannak szolgáltatva a környékbeli erősebb iskolacentrumok szívóhatásának. (Havas G. 2008)

Minden olyan településen, amelynek intézményhálózata túl kicsi ahhoz, hogy kielégítse a helyi közoktatási igényeket, vagy amelyek közelében van elérhető iskolacentrum, elvileg is képtelenség bármilyen esélykiegyenlítő oktatáspolitikát érvényesíteni. Ennek azonban nem kizárólag a kisiskolák mérete és korlátozott kínálata az oka: a kisebb településeken döntő tényező, hogy a befolyásos családok maguk is használói-e a

helyi közintézményeknek és szolgáltatásoknak. Ha igen, akkor érdekeltek lehetnek a közintézmények, közszolgáltatások fenntartásában és jó színvonalú működtetésében. Abban az esetben, ha a *fenntartói érdekeltség szelektív*, akkor egyes ágazatok vesztesek, alulfinanszírozottak lesznek, illetve a finanszírozásukra kapott összegek egy részét az önkormányzatok részben más ágazatok vagy fejlesztések, hiteltörlesztések finanszírozására fordítják. Azt az esetet neveztük „fordított virilis modellnek”, amelyben a helyi elit teljes mértékben ellenérdekel a közszolgáltatások működtetésében, és alulfinanszírozza az intézményeket. A legrosszabb a helyzet olyankor, amikor a helyi politikai, igazgatási és gazdasági elit már nem is azon a településen él, amelyet kormányoz, illetve ahol gazdasági, vállalkozásának telephelyei vannak. (Zolnay J. 2008)

E mechanizmus következményei túlmutatnak a közoktatáson: a kistérségi, kistérségi gettósodás mértéke jóval súlyosabb annál, mint amit a szociális problémák, illetve problémahordozók térbeli koncentrációja önmagában indokolna.

A közepes és nagyobb településeknek elvben lehetnek koherens oktatáspolitikai elvei és prioritásai, és nem fenyegeti őket a „fordított virilis” modell kialakulása. A gettósodás mértéke, súlyossága hozzávetőlegesen megfelel annak, amit a szociális problémák és problémahordozók térbeli koncentrációja indokol. Az esélykiegyenlítő oktatáspolitikának azonban csak abban az esetben lehetnek valóságos ágensei az önkormányzatok, ha képesek összehangolni városfejlesztési és oktatáspolitikájukat, ha képesek „olvashatóvá” tenni a közoktatás térbeli dimenzióit. *Kevin Lynch* abban az esetben beszél „olvasható városról”, ha az egyes kisközösségek városi térről alkotott mentális reprezentációi közel állnak egymáshoz. (Wilhelm G. 2005) Megkíséreljük ezt a fogalmat alkalmazni a városi önkormányzatok oktatáspolitikája térbeli dimenziójának leírására.

A nem intézményes elkülönítésen alapuló, közoktatási szegregáció közgazdasági magyarázó modellje többnyire a *white flight* jelenség. Eszerint az elvándorlás mindig a jobbnak ítélt iskola irányában zajlik, még-hozzá racionális érdekek mentén. A közoktatás ugyanis ebben az értelmezésben kvázi-piac, amelynek jó pozíciójú szereplői – szülők és iskolák – egymást választják, míg a többiek kénytelenek beérni egymással. Minél kevésbé korlátozza vagy szabályozza egy adott ország kormányzati közoktatás-politikája a közoktatási kvázi-piac működési mechanizmusait, annál egyenlőtlenebb, szelektívebb és polarizáltabb lesz a rendszer, illetve annál nagyobb lesz a helyi oktatáspolitikai hatalma, és a helyi oktatáspolitikai döntések súlya.

A magyarországi oktatáspolitikai 1985 óta ismeri a szabad iskolaválasztás lehetőségét, majd a rendszerváltást követő 1993. LXXIX. törvény gyakorlatilag szerzett jogként ismerte el és kodifikálta a szülők jogát ahhoz, hogy körzeten kívüli önkormányzati iskolába írássák gyerekeiket. Tizenkét év elteltével a jogalkotó esélyegyenlőségi megfontolásokból fékeket épített be a rendszerbe, korlátozva az iskolák szelekciós lehetőségeit. Azok a szülők, akik a körzeti iskolánál vonzóbb iskolába viszik gyerekeiket, valójában a magyarországi közoktatás alacsony színvonalára reagálnak, és kiválasztják, kisajátítják maguknak a közoktatási szolgáltatások legjavát. Az iskolákat mindez versengésre készíti, arra, hogy alkalmazkodjanak a piaci logikához és szelektáljanak a tanulók között,

ameddig még tehetik. A választási lehetőséggel nem rendelkező szülők illetve iskolák közvetlenül nem képesek befolyásolni a helyi oktatási piac folyamatait. (Kertesi G. – Kézdi G. 2005) A modell *azt sugallja*, hogy a magyarországi közoktatás kirívó egyenlőtlenségeit, illetve a közoktatási szegregáció jelenségét *a jelenlegi önkormányzati-oktatásirányítási rendszerben lehetetlen kezelni, ám a szereplők racionálisan viselkednek.* (Kertesi G. – Kézdi G. 2009)

De vajon megismerhető-e, tipizálható-e a magyarországi iskolarendszer? A magyar oktatáskutatók közül a kérdést – oktatásantropológiai fogalmakat használva – *Erőss Gábor* tette fel. Véleménye szerint a magyarországi közoktatás egyenlőtlensége tény, ám a középrétegek menekülésének modellje, illetve a folyamat elbeszélése leegyszerűsítő, és alkalmatlan számos felmerülő probléma megmagyarázására. Az oktatásirányítás poszt-bürokratikus korszakában a szabad iskolaválasztással és a helyi oktatáspolitikai döntéshozók szélsőségesen nagy hatalmával jellemezhető magyarországi közoktatási szisztémából rendszerszerűen következik az esetlegesség uralma: a helyi kontextusok nemcsak különböznek egymástól, de különneűek is, mivel a helyi önkormányzatok helyi szinten értelmezik a közjó fogalmát, amely minden társadalompolitika vezérfonala. (Erőss G. 2008)

Véleményünk szerint egyik megközelítés sem képes racionális módon megmagyarázni a harmadik autonóm szereplő, a fenntartó önkormányzatok viselkedését. Nemcsak az oktatási kormányzat, vagy a külső elemző, de maguk a helyi politikusok és szakigazgatási vezetők sem tudhatják, hogy eszközeik valójában alkalmasak-e céljaik megvalósítására, vagy esetleg az eredeti politikai, igazgatási szándékhoz képest teljesen más következményekhez vezetnek.

Ennek döntő oka *a tanulói migráció, pontosabban az a tény, hogy a tanulói migráció radikálisan átrendezi a városi teret.* Nem az intézményrendszer, hanem az intézményhasználat, az oktatási piaci mechanizmusok, az iskolai szelekció és a tanulói migráció tagolják a teret, méghozzá úgy, *hogy a helyi önkormányzatok elvesztik „uralmukat” a város térbeli folyamatai fölött,* és képtelenek összehangolni városfejlesztési és társadalompolitikai, oktatáspolitikai döntéseiket. Az iskolafenntartó önkormányzatok így *nem tudhatják értelmezni az esélykiegyenlítő oktatáspolitikai kulcsfogalmát: a szegregációt.*

A szegregációt általában ahhoz a hipotetikus állapothoz viszonyítva mérik, hogy a célcsoporthoz tartozó diákok eloszlása teljesen egyenletes, ami elfedi azt a törvényszerűséget, hogy az egyes városrészek, illetve beiskolázási körzetek társadalmi összetétele szükségképpen eltérő. A másik megközelítés szerint csak abban az esetben beszélhetünk közoktatási szegregációról, ha a tanulók elkülönültségének mértéke meghaladja azt a szintet, amit térbeni eloszlásuk alapján várhatnánk. Ez a szemlélet feladja a közoktatás esély-kiegyenlítő szerepét, illetve elfogadja, hogy a közoktatás a térben is leképeződő társadalmi egyenlőtlenségeket semmiképpen sem képes mérsékelni. Ezt a logikát követve, illetve a szabad, vagy majdnem szabad iskolaválasztás 25 éves magyarországi gyakorlatát tekintve létezhet egy harmadik viszonyítási pont is. Eszerint a célcsoporthoz tartozó tanulók elkülönültségének mértékét ahhoz a hipotetikus állapothoz is mérhetjük, amelyben a tanulók és az iskolák teljesen szaba-

don választhatnák egymást, a fenntartó pedig automatikusan finanszírozná a kereslet-kínálat kvázi-piaci logikája alapján kialakult iskola- és osztályszerkezetet.

1. A nagyvárosi önkormányzatok oktatáspolitikai prioritásai

A nagyvárosi önkormányzatoknak többnyire négy, tudatosan, vagy kevésbé tudatosan képviselt oktatáspolitikai prioritásuk van.

1.1. Bizonyos *mérethatékonyság* alatt általában nem szívesen tartanak fenn intézményeket: dönthetnek úgy, hogy bezárják, vagy tovább működtetik azokat az iskolákat, amelyekben a HHH vagy roma tanulók aránya meghalad egy kritikus mértéket. A mérethatékonyság azonban nemcsak az iskolaépületek eltérő rezsiköltsége miatt viszonylagos, hanem mert tágabb *költséghatékonysági*, illetve oktatáspolitikai megfontolások függvénye, csakúgy, mint az önkormányzati iskolák egyházi fenntartásba adása, vagy egyes kiegészítő normatívák révén finanszírozott képzési formák engedélyezése. Adott esetben egy önkormányzat úgy ítélheti meg, hogy „mindenkinek megéri” fenntartani egy kis létszámú, vagy egy alacsony kihasználtsággal működő, szegregált gyűjtőiskolát. Az időközben már bezárt nyíregyházi, illetve a ma is működő *kaposvári* szegregált gyűjtőiskola a két város legdrágább, legnagyobb fajlagos költségű oktatási intézménye volt, illetve Kaposváron ma is ez a legdrágább iskola. A helyi szintű „költség-haszonelemzés” szerint azonban a szaldó mindkét városban pozitív.

1.2. Korlátozhatják, illetve a költségmegosztást szabályozó közoktatási megállapodáshoz köthetik a *vidéki tanulók felvételét*. Ugyanakkor a vidéki tanulók költségnövelő hatása is viszonylagos: a vidéki tanulók mindaddig csak többletbevételt jelentenek a fenntartónak, amíg nem kell új tanulócsoporthoz szervezni. Az önkormányzatok valójában háromféle szempontot érvényesítenek, amikor megszabják a vidéki tanulók felvételének korlátait. Az egyik fontos szempont a szuburbanizáció: szinte minden nagyobb magyarországi városból számottevő mértékben költöztek ki tehetősebb középrétegek a közeli településekre, ám változatlanul korábbi lakóhelyük oktatási intézményeit akarják használni. (Virág T. 2010) A másik szempont: az önkormányzatoknak el kell dönteniük, hogy milyen mérvű *lefölöző szívóhatást* akarnak gyakorolni a tágabb térségre. Végül a harmadik szempont: az önkormányzatok *összvárosi szelekciós* elveket alkalmazhatnak. A pécsi általános iskolákba felvett, beengedett vidéki tanulók például lényegesen magasabb státusúak, mint a pécsi lakóhelyű diákok, ami arra utal, hogy a város igenis megválogatja, hogy kiket enged beiratkozni iskoláiba, és kiket nem.

1.3. Érdeklük, hogy az oktatási piac szereplői legalább olyan mértékű *egyensúlyi helyzetet* alakítsanak ki, ami nem lehetetleníti el az intézményhálózat fenntartását, finanszírozását, illetve a közoktatási célú beruházások tervezését. Az egyensúlyi helyzetet kísérheti nagymérvű tanulói migráció, illetve nagymérvű fluktuáció, feltéve, hogy az iskolák, a befo-

lyásos szülői csoportok és a fenntartó képesek a folyamatokat előre látni. Ez a legnehezebb, az esetek többségében megoldhatatlan feladvány. *Nyíregyházán* például az egyensúly olyan mértékben bomlott meg, hogy az önkormányzat 2004-ben kénytelen volt bezárni egy néhány évvel korábban teljesen felújított iskolaépületet.

Miskolc viszont az ezredforduló utáni években úgy érezhette, hogy megtalálta az egyensúly kulcsát. A cigány többségűvé vált iskolák jelentős részében olyan, összvárosi beiskolázású, két tannyelvű osztályokat indított, amelyből de facto kizárták a roma diákokat. A két tannyelvű osztályokba olyan diákok járnak, akik számára a város egésze bejárható, míg a többi osztályba beiratkozott tanulók számára a beiskolázási körzethatárok átjárhatatlanok. Az önkormányzat informális alkut kötött az iskolahasználókkal: a cigány többségű iskolákat igyekeztek vonzóvá tenni a középrétegek számára, ugyanakkor az oktatáspolitikusok úgy vélték, hogy ebből a roma tanulók is profitálhatnak; igaz ugyan, hogy a két tannyelvű oktatásban nem vehetnek részt, de az anyanyelvi tanárok kisebb óraszámban őket is taníthatják és a közös iskolai programokban együtt lehetnek nem cigány iskolatársaikkal. (Zolnay J. 2005)

Kaposvár összevont két iskolát, és a közös iskolába kényszerített romungro, beás, valamint oláh cigány gyerekek közötti konfliktusokat sem az iskola, sem az önkormányzat nem volt képes kezelni. A szülők tömegesen vitték el gyerekeiket máshová, a beás szülők pedig inkább a szegregált és lényegesen rosszabb színvonalú, cigány többségű iskolát választották. Az önkormányzat úgy döntött, hogy felmenő rendszerben bezárja az ellehetetlenült iskolát, majd újabb olyan iskola-összevonást határozott el, ami hasonló fenntarthatatlan helyzetet kialakulásával fenyeget. A város oktatáspolitikája nem vett tudomást, vagy akart tudomást venni arról, hogy a kaposvári roma csoportok identitását nem kis részben a csoportközi elhatároló megkülönböztetés konstituálja.

Ennek a szándékos „nem-tudásnak” hosszú előzményei vannak. A város vezetése 1960-ban egyetlen akcióval kitelepítette a Kaposvár belterületén élő kereskedő colári cigányokat a teljesen más életformájú beások közé, a – város által 1922-ben parcellázott, illetve épített – kaposzentjakabi beás telepre. (Máté M. 2009) Az 1990-es években az önkormányzat tovább bővítette a telepet, amely mára minden bizonnyal az ország legnagyobb összefüggő városi cigánytelepévé vált, nem számítva a vadtelepeket, például a miskolci Lyukóbányát. Az 1990-es években a belváros melletti szegénynegyed lebontása során az ott élő, tehetős romungro családokat egy családi házas övezetbe költöztették. A „nem tudás” minden esetben azt jelentette, hogy az adott csoport elköltöztetéséhez fűződő érdekek erősebbek voltak, mint az esetleges következményektől való félelem. A város vezetése a kaposzentjakabi romák térhasználatát adekvátnak ítélte és ítéli a településrészrel, jóllehet a beás és a colári szülők évtizedeken keresztül még egyazon iskolába sem voltak hajlandóak íratni gyerekeiket, egyazon óvodába pedig ma sem viszik őket. Az iskola-összevonások révén azonban az önkormányzat nemcsak a közoktatási, de a *térbeli folyamatok felett is elveszítette az uralmát.* (Neumann E. – Zolnay J. 2008)

1.4. Végül a fenntartók megfogalmazhatják elképzeléseiket a tanulók, illetve a közoktatási javak és szolgáltatások eloszlásával kapcsolatban, még ha nem is használnak feltétlenül esélyegyenlőségi terminusokat. Korlátozhatják, homogenizálhatják, vagy éppenséggel differenciálhatják az egyes iskolák oktatási kínálatát. Diverzifikálhatják intézményrendszerüket, vagy ellenkezőleg, felszámolhatják hat- vagy nyolcosztályos középiskoláikat. Érintetlenül hagyhatják, vagy átszabhatják a beiskolázási körzethatárokat.

A közoktatási törvény 2005-ben módosított 66. paragrafusa számottevő mértékben korlátozta az iskolák szelekciós lehetőségeit. A jogszabályhelyet első ízben a 2007–2008-as iskolaév előkészítése során kellett alkalmazniuk az iskolafenntartó önkormányzatoknak. Azok a városok, amelyek megkísérelték kijátszatni a korábbinál szigorúbb előírásokat, többféle módon reagáltak:

Intézmény összevonás révén kijátszották a jogszabályhelyet, feltéve, hogy – telephellyé minősítve a korábban önálló iskolákat – a beiskolázási körzeteket is összevonták. Ezt tette például *Salgótarján*, de *Kaposvár* is ezzel az eszközzel igyekezett kivédeni az iskolai szelekció korlátozását. Ugyanakkor az intézményi összevonás önmagában semleges eszköz: Hódmezővásárhely, Mohács például kifejezetten esélykiegyenlítő céllal vonta össze iskoláit.

Szándékosan alulbecsülték a HHH diákok számát. Kaposváron például 2007 tavaszán összesen 10 halmozottan hátrányos helyzetű kisdiajról tudott a városi statisztika, ami a diákok 2 ezrelékénél is alacsonyabb arányt jelent, a 2008 májusában „már” az általános iskolai tanulók 3 százalékát tartották nyilván halmozottan hátrányos helyzetűként, a júniusi országos adatszolgáltatás idejére pedig ez az arány 9,25 százalékára emelkedett. Mivel a halmozottan hátrányos gyerekekről szóló adatgyűjtés protokollja sokféle értelmezést tesz lehetővé, ezért elegendő volt az érintett szülők tájékoztatásának kötelezettségét a városi érdekeknek megfelelően értelmezni

Formálisan átszabták a beiskolázási körzethatárokat azzal a szándékkal, hogy a tényleges iskolahasználat nem változik. Kaposváron 2007 tavaszán a körzethatárok módosítására „nem volt szükség”, hiszen a HHH tanulók aránya a szándékos alulbecslés miatt elenyésző volt. 2008 nyarán azonban stratégiaváltás történt: két alkalommal is módosultak az iskolakörzetek, hiszen időközben a HHH-s gyerekek száma „drasztikusan megugrott”. Valójában a kirendelt minisztériumi esélyegyenlőségi szakember gyanakodott az adatok validitásával kapcsolatban és igyekezett kiaknázni tárgyalási pozícióját. Még fontosabb ugyanakkor a beiskolázási körzethatárok átszabásának tényleges szándéka. Az önkormányzat a város szegregált iskolájának körzetéből csatolt át két részt két szomszédos jó pozíciójú iskolához, tudván, hogy minden érintett – az iskolák és a szülők is – tisztában vannak az intézkedés formális jellegével. Hasonló szándékkal csatolta át a pécsi önkormányzat a város egyik cigánytelepét az egyik elit iskola beiskolázási körzetéhez: tudta, hogy a valóságban nem változik a cigánytelep élő gyerekek iskolahasználatára: változatlanul a korábbi körzetes, szegregálódó iskolába járnak majd. Ugyancsak formális körzethatár-módosításra készítette Győr önkormányzatát az ellene indított per, amely a város szegregált iskolájának bezárását kívánta elérni.

A magyarországi nagyvárosok közül az elmúlt években *Hódmezővásárhely*, *Nyíregyháza*, *Kecskemét* és *Szeged* önkormányzata döntött úgy, hogy bezár egy-egy homogén cigány iskolát. Nyíregyházán a szegregált iskola fenntartását osztatlanul támogatta minden befolyásos csoport, mert szervesen illeszkedett ahhoz a tervhez, hogy a város összevonja a két belterületi cigánytelepet, és összeköltözteti a családokat. Végül a város külső nyomásra döntött úgy, hogy bezárja a szegregált iskolát. Eredetileg hat iskolába osztották el a megszüntetett iskola diákjait, de egyiküknek sikerült kibújni a feladat alól. Miskolcot jogerős bírói ítélet kötelezte ugyanerre, ám a város csak felmenő rendszerben szünteti meg azt a homogén cigány iskolát, amellyel kapcsolatban a bíróság elmarasztalta. Korábban a város ragaszkodott a kérdéses cigány iskola fenntartásához, sőt, az iskola mögötti cigánytelepet fejleszteni is akarta. Csakhogy az időközben elkészült autópálya jócskán felértékelte a területet és az önkormányzat a telep felszámolása mellett döntött. Így a szegregált iskola fokozatos felszámolása is lehetővé vált. Éles politikai váltás volt ez: korábban az oktatáspolitikai szempontok domináltak, most viszont a városfejlesztési érdek bizonyult erősebbnek. (Lengyel G. 2009)

Pécs – amelynek szegregációs és migrációs trendjeit, illetve oktatáspolitikáját részletesen elemezzük – 2007 tavaszán két, cigány többségű, de nem homogén tagiskoláját zárta be, a harmadik megszüntetésétől elállt. (A városban nincs homogén cigány iskola vagy tagiskola.) *Kaposvár* önkormányzata úgy ítélte és ítéli meg, hogy az egyensúlyi állapot fenntartásának záloga a csaknem kizárólag cigány diákokat oktató általános iskola fenntartása, és körömszakadtáig ragaszkodik ehhez az intézményhez, jöllehet a kaposvári városházát is bíróság elé citálták.

Egy közepes és egy kisebb város egészében átalakította oktatási intézményrendszerét esélykiegyenlítő céllal. *Hódmezővásárhely* összes intézményét felszámolta, majd a következő napon új iskolákat alapított, új beiskolázási körzetekkel, törekedve arra, hogy a HHH tanulók aránya kiegyenlített legyen. *Mohács* összevonta iskoláit és iskolakörzeteit – telephellyé minősítve a korábban önálló intézményeket –, és az összevont intézmény új igazgatójának feladatává tette, hogy az elsősöket ossza el az épületek, illetve az osztályok között, törekedve arra, hogy a HHH tanulók eloszlása kiegyenlített legyen. A mohácsi döntésnek az volt a legfontosabb oka, hogy a város főterén álló iskola cigányosodott el. (Orsós F. 2009)

2. Közoktatási szegregáció és migráció Pécsen

A pécsi általános iskolákban 2007-ben és 2009-ben végeztünk felmérést.¹ Tanulócsoportokként összeírtuk a HH a HHH és a roma diákokat, és azonosítottuk a nem körzetes HH HHH és roma diákokat, a lakóhelyük szerinti beiskolázási körzetük alapján. Mindenekelőtt arra a kérdésre kerestük a választ, hogy vajon az önkormányzat 2007 tavaszán bevezetett oktatáspolitikai és intézmény-átszervezési reformja, illetve annak esélykiegyenlítő elemei képesek voltak-e megfékezni vagy csökkenteni a szegregációs folyamatokat. Kíváncsiak voltunk arra is, hogy a városban mért közoktatási etnikai szegregációból mennyit magyaráz a tanulók földrajzi – tehát iskolakörzetek közötti – eloszlása, más szóval hogy mekkora lenne a szegregáció, ha minden pécsi diák a saját iskolakörzetébe járna. Igyekeztünk megrajzolni a város közoktatási migrációs térképét; egyrészt a migrációs szempontból azonosítani a főbb iskolatípusokat, másrészt a tanulói migrációs trendeket. Kérdésünk az volt: igaz-e hogy a tanulói migrációt csak a white flight jelensége magyarázza, tehát igaz-e, hogy csak a jobb pozíciójú tanulók iratkoznak be körzetükön kívüli iskolába, illetve az elvándorlók mindegyike a jobbnak ítélt iskolák irányába migrál.

2.1. Esélykiegyenlítő oktatáspolitikai

A pécsi önkormányzat 2007 tavaszán szervezte át oktatási intézményhálózatát. Elsődleges indoka nem az esélyegyenlőség növelése vagy a szegregáció csökkentése volt. A városháza mindenekelőtt az ágazat költségeit szeretette volna csökkenteni, valamint a bejáró diákok számát akarta keretek közé szorítani. Emellett kevesebb felelős intézményigazgatót, áttekinthetőbb tanulói csoportszerkezetet, és a város egészére kiterjedő pedagógiai kínálatot akart kialakítani, ezért a korábban önálló 21 iskolát 5 összevont „normál” és egy gyógypedagógiai intézményi egységben szervezte. A városháza távlatilag minden városrészben olyan komplex egységeket akar létrehozni, amely az óvodától a középiskoláig egységes alapszolgáltatást nyújt.

Az esélyegyenlőség kérdése nem szerepelt a politikai agendán: azt a tényt sem tudatosították a pécsi politikusok és oktatásirányítók, hogy a városban lényegesen alacsonyabb a szociális, illetve etnikai szegregáció

¹ Mindkét adatfelvétel az Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány (EÖKIK) vizsgálatának keretében készült, ugyanakkor mindkét adatfelvételhez nagy segítséget adott a PTE BTK Szociális Munka és Szociálpolitika Tanszéke, ahol a tanulmány szerzője óraadó tanár. A kutatás alapegységeinek a 2007 előtt önálló – ám beiskolázási körzetüket az intézményi összevonás után is megtartó – 21 pécsi önkormányzati általános iskolát, illetve az iskolák tanulócsoportjait tekintettük. A roma tanulók összeírása során külső klasszifikációs eljárást követtünk, tehát azokat a diákokat regisztráltuk romáknak, akiket az iskolaigazgatók, illetve az osztályfőnökök romáknak tekintettek. A tanulókra, és a lakóhelyük szerinti beiskolázási körzetükre vonatkozó adatokat olyan módon gyűjtöttük, hogy személyi azonosításra semmiképpen sem legyenek alkalmasak és kizárólag aggregált formában használtuk azokat.

mértéke, mint más, hasonló adottságú magyarországi nagyvárosban. Mindazonáltal az átszervezésnek, illetve tágabban, a pécsi városi oktatáspolitikának voltak lényeges esélyegyenlőségi elemei:

- Négy pécsi iskolának 2000-ben megszüntették a beiskolázási körzetét: közülük három kifejezetten elit iskola, a negyedik pedig 12 évfolyamos sport-iskola. Ezek az iskolák 2000–2006 között minden korlátozás nélkül válogathattak a jelentkező tanulók közül, hiszen egyetlen diákkal szemben sem volt felvételi vagy ellátási kötelezettségük. Mind a négy iskola ismételt körzetet kapott 2007 tavaszán–összhangban a jogszabályi változásokkal, konkrétan a Ktv 66 § implementációjával. Mindez önmagában is indokolta a beiskolázási körzetek átszabását.

- A beiskolázási körzethatárok módosításának során Pécs egyik – fuvarozó kelderások és lovárik által lakott – cigánytelepét a város belterületének cigány többségűvé vált iskolájától a közeli elit iskolához csatolták.

- Az összevonást megelőzően három roma többségű tagiskola volt a városban; ezek közül kettőt bezártak, tanulóikat pedig az anyaiskolába irányították. A pécsi oktatásirányítás általában felszámolja a cigány többségű iskolákat, vagy tagiskolákat.

- A város négyosztályos általános iskolát és nyolcosztályos gimnáziumot magába foglaló intézményét de facto egységes iskolává alakították.

- Nivelláló esélyegyenlőségi lépés volt az úgynevezett fenntartói órák elvétele, amivel az elit iskolák emelt szintű idegen nyelvi oktatási kínálatát szerették volna szűkebb órakeretek közé szorítani.

Két, fontos esélyegyenlőségi célú intézkedést nem sikerült végrehajtani. Az eredeti reformtervek javasolták a harmadik cigány többségű tagiskola bezárását is, de ezt a környék egyéni képviselője és az anyaiskola vezetői megakadályozták.

A városháza és főként a keleti városrész iskolái megfogalmazták azt a követelést, hogy csökkenteni kell a belvárosi iskolák, vagy általában a vonzó iskolák szívóhatását, az engedélyezett elsős osztályok csökkentésével. A város központjában, vagy attól nem túl távol lévő, vonzónak számító iskolákba a vizsgált tanévben az összes pécsi tanuló 27 százaléka járt, beleértve a 10 százalékos cigány diákkal rendelkező és csökkenő vonzerejű Mátyás király utcai iskolát is. Az elit iskolák közül háromnak három párhuzamos első évfolyama volt 2006-ban. Egyikük 2007-ben már csak két elsős évfolyamot indított, a másik kettő viszont megtarthatta három elsős évfolyamát.

2.2. A szegregáció növekedése

A 2006–2007-es, illetve a 2008–2009-es tanév szegregációs adatait tehát azért érdemes összevetni, hogy lássuk, milyen hatása volt a 2007 tavaszán bevezetett – tehát először a 2007–2008-as tanévre vonatkozóan alkalmazott – intézkedéseknek.

A HHH diákok számára vonatkozó adatok évről évre változnak, így azok hitelessége megkérdőjelezhető. Pécsen 2007-ben a HHH tanulók aránya 4 százalék volt, két év múlva az arány 5,4 százalékra szökött fel,

MAGYAR VALÓSÁG

miközben a roma tanulók aránya konstans. A roma diákok szegregációja egyértelműen növekedett, még hozzá dinamikusan. 2007 tavaszán az összes önkormányzati általános iskolákba járó pécsi roma diák 21 százaléka, két év elteltével már 30 százaléka járt cigány többségű osztályba.

1. táblázat A tanulók száma és megoszlása a pécsi általános iskolákban, a 2008–2009-es tanévben

Tanulók	Tanulók száma	Tanulók aránya (%)
Összes tanuló	9197	100
HH tanulók	2549	28
HHH tanulók	519	6
Roma tanulók	895	10

Forrás: EÖKIK adatfelvétel

2. táblázat A roma tanulók megoszlása a pécsi általános iskolákban a 2006–2007 és a 2008–2009 tanévben, azokban a tanulócsoportokban, amelyekben a roma tanulók aránya

Tanév	Tanulócsoport	0–25%	26–50%	51–75%	76–99%	100%
2006–	Összesen	473	360	189	34	0
2007	Összesen %	45	34	18	3	–
2008–	Összesen	378	250	181	86	0
2009	Összesen %	42	28	20	10	–

Forrás: EÖKIK adatfelvétel

Az összvárosi szintű etnikai szegregációt az összvárosi, évfolyamonként mért disszimilitási index (DI), illetve annak átlaga segítségével mértük. Eszerint a pécsi összvárosi szegregáció 2007-ben viszonylag alacsony volt: az évfolyamonként 0,04 és 0,05 között mozog, az átlag, pedig 0,046 volt a vizsgált tanévben. Két év elteltével, 2009-ben az évfolyamonként mért DI érték már 0,08 és 0,09 között mozgott, az átlag pedig 0,084 volt. Ez a mutató is a szegregáció dinamikus növekedését jelzi.

Összességében megállapíthatjuk, hogy a szegregáció a pécsi általános iskolákban annak ellenére növekszik, hogy a város oktatáspolitikájának vannak következetesen alkalmazott esélykiegyenlítő elemei.

2.3. Körzetes és nem körzetes tanulók aránya

A pécsi önkormányzati általános iskolákba járó diákoknak mindössze 37 százaléka körzetes, igaz, ebben az arányban benne vannak a vidékiek is. Még meglepőbb, hogy a HHH és a roma diákoknak is csak hozzávetőlegesen 60 százaléka körzetes, a többiek nem a körzeti iskolájukba járnak. Ha csak a pécsi tanulókkal számolunk, akkor az összes diák 42

százaléka, a HH tanulók 48 százaléka, a HHH tanulóknak 63 százaléka és a roma tanulóknak 61 százaléka körzetes. Tekintetbe kell venni, hogy a pécsi iskolákba járó vidéki tanulók között lényegesen alacsonyabb a HH, a HHH és a roma tanulók aránya, mint az összes tanulók körében: más szóval a pécsi iskolák főként az elmúlt évtizedekben az agglomerációs településekre kiköltözött középrétegek, illetve általában a magasabb státusú családok gyerekei előtt nyitják meg kapuikat. Noha a magasabb státusú diákok nagyobb hányada migrál, mint az alacsonyabb státusúaké, ám a HH, a HHH és a roma tanulók meglepően magas hányada nem a körzeti iskolájába jár.

3. táblázat A körzetes és nem körzetes tanulók megoszlása a pécsi általános iskolákban a 2008–2009-es tanévben

Tanulók	Tanulók száma	Ebből vidéki tanulók száma	Vidéki tanulók aránya (%)	Körzetes tanulók aránya (%)	Körzetes tanulók aránya a pécsi tanulók körében (%)
Összes tanuló	9197	1206	13	37	42
HH tanulók	2549	221	8	44	48
HHH tanulók	519	28	5,4	60	63
Roma tanulók	895	32	3,6	59	61

Forrás: EÖKIK adatfelvétel

2.4. Területi és közoktatási szegregáció

A tanulói lakcím-adatok alapján nemcsak a körzetes és nem körzetes diákokat különítettük el, hanem azt is azonosítottuk, hogy a nem körzetes diákoknak mi a lakóhelyük szerinti beiskolázási körzetük. Ennek alapján modelláltuk, hogy vajon hányan járnának az egyes, önálló iskolakörzetekkel rendelkező iskolákba, ha minden pécsi diák a saját körzeti iskolájába iratkozna be, és hogy ebben az esetben mekkora lenne a szegregáció.

Láttuk, hogy a 2009-ben a roma diákokra vonatkozó évfolyamonként mért DI érték 0,084 volt. Amennyiben minden pécsi diák a saját körzeti iskolájába járna, úgy az évfolyamonként mért DI érték 0,05 lenne, tehát a tanulók földrajzi eloszlása a közoktatási szegregáció ekkora hányadáért felelős.

2.5. A migráció iránya

Kétféle módszerrel igyekeztünk nyomon követni a migráló diákok útját. Egyrészt a helyi értékítélet alapján sorba rendeztük a pécsi általános iskolákat, és megvizsgáltuk, hogy az egyes tanulói csoportok mekkora hányada jár magasabb, hasonló, vagy alacsonyabb státusú iskolába, a saját körzeti iskolájához képest, illetve azt, hogy a migráns diákok mekkora hányadának vezet az útja a gyógypedagógiai iskolába. Az

MAGYAR VALÓSÁG

iskolák státusa persze viszonylagos. Az összes migráns pécsi tanuló többsége körzeti iskolájánál magasabb státusú iskolába tart, és a HH tanulók közül is többen választanak körzeti iskolájuknál magasabb státusú, mint ahányan alacsonyabb státusú iskolát. Ugyanakkor az elvándorló HHH és a roma diákok esetében az arány fordított: a HHH tanulók 28 százaléka, a roma tanulók 30 százaléka kerül csak magasabb státusú iskolába, míg 44, illetve 46 százaléuk kifejezetten rosszabbul jár az elvándorlással.

4. táblázat A pécsi általános iskolákból más pécsi iskolákba elvándorló összes diák, illetve a HH, a HHH és a roma diákok megoszlása céliskolák szerint, a 2008–2009-es tanévben

Tanulók	Magasabb státusú iskolák	Hasonló státusú iskolák	Alacsonyabb státusú iskolák	Speciális iskola	Összesen
Összes tanuló	2839	487	1050	234	4610
	62%	11%	23%	5%	100%
HH tanuló	527	140	396	151	1214
	43%	12%	33%	12%	100%
HHH tanuló	52	22	81	29	184
	28%	12%	44%	16%	100%
Roma tanuló	97	29	149	49	324
	30%	9%	46%	15%	100%

Forrás: EÖKIK adatfelvétel

2.6. Migrációs iskolatípusok

A migrációt vizsgáló másik módszer árnyaltabb: összevetettük a körzetekben élő és a körzeti iskolákba járók tanulói csoportokat és ennek alapján négyféle iskolatípust különítettünk el:

- „*Taszító iskoláknak*” neveztük azokat az iskolákat, amelyekben a ténylegesen tanuló összes diák, valamint a HHH és a roma diákok aránya is alacsonyabb az iskolakörzetben élő diákok számához képest. Ezekből az iskolákból valamennyi tanulói csoport „menekül”, jöllehet természetesen nem azonos arányban.

- A „*gettósodó iskolákban*” tanuló összes diák aránya alacsonyabb, a HHH és a roma diákok aránya viszont magasabb, az iskolakörzetben élő diákok arányához képest. Ezek az iskolák alapvetően taszítják a diákokat, viszont közülük a HHH és a roma diákokat vonzzák.

- A „*szelektáló iskolákban*” a helyzet éppen fordított, mint a „*gettósodó iskolákban*”: ezekben az oktatási intézményekben az összes diák aránya magasabb, a HHH és a roma diákok aránya viszont alacsonyabb, az iskolakörzetekben élő diákok számához képest.

- A „*vonzó iskolákban*” a ténylegesen tanuló összes diák, valamint a HHH és a roma diákok aránya is magasabb az iskolakörzetben élő diákok számához képest.

Az ötödik iskolát sajátos helyzete miatt külön kezeljük:

- „Előszelektálónak” nevezzük a szervezeti önállóságát megőrző ANK-t (Apáczai János Nevelési Központot), mivel az egyazon intézményben, illetve épületben elhelyezkedő – és közös beiskolázási körzettel rendelkező – két iskola között a szelekció már hároméves korban megkezdődik, tekintettel az intézmény közös óvoda-iskola programjára. A rendszerváltást megelőző években az intézményben működő két általános iskola hasonló státusú volt, ám a rendszerváltást követően a két általános iskola pozíciója, és ezzel együtt tanulói létszáma folyamatosan divergál. Az ANK-hoz tartozó öt óvoda közül kettőből – a kialakult szokásjog szerint – ugyanis az alacsonyabb presztízsű, míg a másik háromból a magasabb presztízsű iskolába kerülnek a gyerekek. Néhány évvel ezelőtt az egyik – informálisan a magasabb presztízsű iskolához tartozó óvoda kiscsoportjában – egy olyan óvoda-iskola-pedagógus indított volna csoportot, aki az alacsonyabb presztízsű iskolában tanít. Az érintett szülők azonnal tiltakoztak, sőt, demonstrációt tartottak az intézmény előtt. Ez az esemény szimbolikusan is megpecsételte és mintegy hivatalossá tette a korábban csak informális tudást a két iskola eltérő piaci pozíciójáról, valamint azt is, hogy ebben az oktatási komplexumban a tanulók közötti szelekció hároméves korban megkezdődik.

Három általános iskolát a fenti szempontok alapján nem tudtunk besorolni.

A migrációs adatok alapján elkülönített iskolatípusok viszonya nemcsak az egyes tanulói csoportokhoz, de a körülöttük fekvő városi térhez is eltérő. A „taszító iskolák” meritési területe kisebb, mint beiskolázási körzetük, méghozzá minden tanulói kategória esetében: valamilyen tanulói csoport kisebb-nagyobb része elvándorol, illetve vándorlási egyenlegük minden tanulói csoport esetében negatív. Az iskolák beiskolázási körzetüknek csak kisebb részét „birtokolják”, ezért alaptalanul bíznak abban, hogy a lakóterület felértékelése majd az ő státusukat is növeli. A „gettósodó iskolák” meritési területe az összes tanuló tekintetében kisebb, ugyanakkor a HHH, illetve a roma tanulók esetében nagyobb, mint beiskolázási körzetük. Az ott élő tanulók jelentős része elvándorol, illetve a vándorlási egyenleg negatív; az iskolák beiskolázási körzetüknek csak kisebb részét „birtokolják”. A HHH, illetve a roma tanulók esetében viszont az egyenleg pozitív, az iskolák tér-dominanciája pedig túlterjed a körzethatárokon. Az iskolák tudatában vannak, hogy a HHH és a roma diákok bevándorlása nélkül létük kerülne veszélybe. A „szelektáló iskolák” nem, vagy alig kötődnek ahhoz a városi térhez, amelyben az épületük áll, vagy éppen igyekeznek minimálisra szorítani kapcsolatukat közvetlen lakó-környezetükkel: a beiratkozási hetekben a város egészének területét a magukénak tudhatják, ugyanakkor radikálisan megrostálják a területükön élő HHH és roma tanulókat. A „vonzó iskolák” tér-dominanciája is kiterjed a város egészére, ugyanakkor a HHH és a roma tanulók esetében is túlterjed beiskolázási körzetük határán.

Pécs földrajzilag erősen tagolt város, az egykori duális városfejlődés hatása ma is érezhető. A baranyai megyeszékhely számára a pécsi város-mag, és a 19. században mellé települt, ám a városnál jóval tőkeerősebb és jóval dinamikusabban fejlődő bányavállalat s a Duna Gőzhajózási Tár-

saság szimbiózisa jelentette a legnagyobb várospolitikai kihívást. (Erdősi F. 1968) Ez a kettősség bizonyos értelemben a szocialista korszak derekáig, 1971-ig tartott. (Neumann E. – Zolnay J. 2008)

Pécsen hét olyan városrész van, amelyek szociális mutatói és a városi köztudomás szerint gettó-övezeteknek számítanak. A hét gettó-övezet közül öt egykor bányászkolóniának épült; a kolónia-lakások 1971-ben kerültek tanácsi kezelésbe. (Pilkhoffer M. 2008) Ekkor ért véget a duális városfejlődés. Miután a város „végre” beolvaszthatta a kolóniák több mint négyezer lakását saját állományába, megkezdődhetett a nagyarányú mobilizáció, és a kolóniák „elcigányosodása”, jöllehet a bánya által épített lakóövezetek egykor rendkívül tagoltak voltak: két kolónián például annak idején altiszti és mérnöki lakásokat is emeltek. Két évtized múlva a mecseki bányákat végérvényesen bezárták, majd elkezdődött a gettósodás folyamata: meghonosodtak az uzsora-jellegű kölcsön szisztémák, a leginkább kiszolgáltatott emberek, főként az alkoholisták munkakizsákmányolása, a drogkereskedelem és a főútvonal melletti területeken a prostitúció.

Az egykori kolóniák mellett ma már gettó-övezetnek számít az 1950-es években épült Meszes lakótelep, amely a mobilizáció második-harmadik korszakában, az 1970–1980-as években kezdett „elcigányosodni”. Végül gettó-övezet a fuvarozó oláh-cigányok által lakott Pipacs utcai telep, a sikkósi külvárosban.

A gettó-övezetekbe a városi köztudomás szerint a „belépés is veszélyes”; ezek a területek nem tartoznak a közös városi terekhez. Egy 2003-ban lefolytatott, mentális térkép-vizsgálat során a megkérdezettek a város keleti részét a valóságosnál lényegesen kisebbnek gondolták, illetve a térképek szélére szorítva, a városi tértől elkülönítve ábrázolták. (Mester, T. 2005). A gettó-övezeteket egyértelmű és éles határvonal különíti el a szomszédos lakónegyedektől, ugyanakkor a legtöbb gettó-övezetnek alig van terület-leértékelő kisugárzó hatása a tágabb környezetére: általában közepes státusú lakótelepek falusias jellegű, illetve családi házas övezetei veszik őket körül.

Mivel a rendszerváltást követő évtizedekben a szegény, illetve a cigány lakosságot lényegesen kisebb mértékben szorították ki a város belterületéről, mint a legtöbb magyarországi nagyvárosban, a pécsi városközpontban több, kiterjedt *slum-övezet* található. Ilyen a legszűkebben lehatárolt városmag nyugati és keleti része, a Mecsekalja, valamint a városmagtól kelet, északkeleti irányba húzódó kiterjedt városrész. A slum-övezetek térhasználatára nem kizárólagos, a problémás és a felértékelődő területek határa változik.

2.7. Migrációs játszmák

A „*taszító iskolák*” legnagyobbika, a Csokonai iskola körzetében három gettó-övezet található: két egybeépült bányász kolónia – *Györgytelep* és *Szabolcsfalu*; a két kolónia együttesen Pécs legkiterjedtebb és legrosszabb szociális mutatójú szegénytelepe –, és az ötvenes években épült *Meszes lakótelep*. Az iskola tanulóinak 86 százaléka körzetes, ugyanakkor az isko-

lakörzet tanulóinak 48 százaléka (a HHH diákok 23 százaléka, a roma diákok 26 százaléka) elvándorol.

Ahogy évről évre növekszik az elvándorlás, úgy lazul a kapcsolat az iskola és beiskolázási körzete között. A Meszes lakótelep mellett álló, központi iskolaépületet teljesen felújították, ám a diákok száma és összetétele még rövidtávon sem kalkulálható. Az iskola vezetése egyelőre inkább a státusáért küzd, mint létéért, és ez meghatározza tér-percepcióját: mindenáron meg akarja akadályozni a Györgytelep-Szabolcsfalú szélén álló, cigány többségű tagiskola bezárását, jóllehet a felújított központi iskolaépület bőven befogadhatná a cigány többségű tagiskola diákjait. Emellett iskolakörzete részleges felértékelődésének reményébe kapaszkodik: abban bízik, hogy az új családi házakban élők, vagy a beépítetlen területeken tervezett lakópark leendő lakói majd ezt az iskolát tekintik magukénak. Ez a várakozás nem csak azért alaptalan, mert az iskolának egyre kevesebb köze van ahhoz a térhez, ahol működik, hanem mert sorsa a határokat átlépő, nagyobb területen és több intézmény között biztonságosan mozgó diákok kezében van.

A Bártfa utcai iskolának még lazább a kapcsolata beiskolázási körzetével: diákjainak 61 százaléka körzetes, az iskolakörzet tanulóinak 59 százaléka – a HHH tanulók 62 százaléka, a roma tanulók 43 százaléka – más iskolát választ. Az épülettől távol fekvő gettó-övezet, Pécsbánya-telep meghatározza az iskola státusát. A telep egykori iskolája 1997-ben tagintézményként került a Bártfa utcai iskolához, majd 2007-ben bezárt. Ekkortól az anyaiskola beiskolázási körzete kiterjed a telep egészére.

A két „taszító iskolából” elvándorló HHH tanulók többsége, a roma tanulók legnagyobbik része „gettósodó iskolákba” megy. Látni fogjuk, hogy ennek a játszmának a „taszító iskolák” a vesztesei.

A harmadik „taszító iskola” földrajzilag távol, a város déli szegletében található. Az *Illyés Gyula iskola* körzetében sem gettó, sem mikro slum nincs. Az iskola annak köszönheti kedvezőtlen pozícióját, hogy felvállalta a részképesség-zavaros gyerek integrált oktatását.

Az összes pécsi migráns diák 27 százaléka a három taszító iskolák körzeteiben él és választ magának máshol iskolát. Élesen elválnak a „taszító iskolákból” elvándorló diákok útjai. Az összes diák 80 százaléka magasabb státusú iskolába megy, míg ezen belül a HHH tanulók 17 százaléka, a roma tanulóknak pedig 25 százaléka kerül magasabb státusú iskolába. A HHH tanulók 38 százaléka, a roma diákoknak pedig 34 százaléka jobban járt volna, ha saját körzeti iskolájában tanul. A polarizáció még élesebb, ha csak a két, Budai Városkapu Iskolához tartozó iskolát vizsgáljuk: az innen elvándorló HHH diákoknak csak 5 százaléka, a roma diákoknak is csak 15 százaléka kerül magasabb státusú iskolába, míg a HHH diákoknak 43 százaléka, a roma diákoknak pedig 40 százaléka alacsony státusú iskolában tanul, mintha helyben maradt volna.

A migrációs játszma nyertesei a „gettósodó iskolák”. A játszma azonban legalább annyira a határvédelemről is szól, mint a tanulókról. A legnagyobb taszító iskola kétféle határvédelmi stratégiát követett: nemcsak saját cigány többségű tagiskolájának bezárását akadályozta meg, hanem azt is, hogy felszámolják a hirdi iskolát. Attól tartott ugyanis, hogy ha nem védi meg önmagát a szomszédos iskolakörzetek HHH és roma diákjaitól, akkor tovább csökken a státus-megőrzés esélye. A „gettósodó

MAGYAR VALÓSÁG

iskolák" viszont ma már ügyet sem vetnek környezetükre; tudják, hogy az ott élők túlnyomó többsége úgyis más iskolákba menekül, az ő létük pedig a taszító iskolák körzeteiből idevándorló HHH és a roma diákoktól függ – és persze a „taszító iskolák” határvédelmi erőfeszítéseitől.

Vasas, Somogy és Hird földrajzilag elkülönül a város összefüggő szövetétől, ám történeti és társadalmi értelemben szerves részei Pécsnek. Az itteni – három külön településrészen, illetve épületben elhelyezkedő – iskola körzetében két gettó-övezet van: *Somogybánya-telep* és a város lakott részétől távolabb fekvő egykori készenléti kolónia, *István-akna*. Az iskola diákjainak 93 százaléka körzetes; a körzetben élő tanulóknak pedig 70 százaléka – a HHH tanulók 5 százaléka, a roma diákok 14 százaléka – máshová jár iskolába.

A *játszma* másik nyertese a gyárvárosi *Szieberth Róbert iskola*, amely bezárhatná kapuit a „taszító iskolakörzetekből” érkező diákok nélkül. Az iskola diákjainak ugyanis csak 45 százaléka körzetes, az összes tanuló 42 százaléka pedig a taszító iskolák körzeteiből érkezik. A Gyárváros alacsony státusú terület ugyan, de gettónak tekinthető övezet ma már ebben a városrészben nincs, legfeljebb csak mikro-slumok. Az itt élő diákok 66 százaléka – és a HHH tanulók 42 százaléka, a roma tanulóknak pedig 32 százaléka is! – elmenekül a körzetből.

A központi fekvésű, a belvárossal egybeépült, zárt beépítésű, Budai városban lévő *Felsővámház utcai iskolába* kapcsolata környezetével egészen kirívó – legalábbis az alacsony presztízsű iskolák körében. A körzetes tanulók aránya 43 százalék, míg a körzetben élő diákok nem kevesebb, mint 71 százaléka – a HHH tanulók 44 százaléka, a roma diákoknak pedig 29 százaléka – menekül, és máshol próbál szerencsét. Az iskola ma már cigány többségű. Az iskolát a *Budai város*, a *Zsolnay út*, a *Havihegy alja* és a belváros keleti részén lévő slum-zárványok veszik körül, de gettónak csak a Siklói külvárosban fekvő Pipacs utca telep tekinthető, amelyet 2007 őszétől átcsatoltak az elit iskolának számító Jókai iskolához. Az iskola részben a „taszító iskolák”, részben pedig a közeli „szelektáló iskolák” határvédelmének köszönheti a létét: az összes diák 22 százaléka az előbbi, 19 százaléka az utóbbi körzetekből érkezik. Ez a másik fontos migrációs *játszma* a városban.

A Pécs déli részén, a Megyerváros lakótelepen fekvő *Anikó utcai iskola* pozíciójának nincs köze környezetéhez.

Ellentétben a szelektáló iskolákkal, a gettósodó iskolákból elvándorló különféle tanulói csoportok migrációs trendje hasonló: többségük magasabb státusú iskolába megy, beleértve a HHH és a roma diákokat is.

A „szelektáló és a vonzó iskolák” közé tartoznak a város elit iskolái. A gettósodó iskolákhoz hasonlóan *nem, vagy alig kötődnek ahhoz a városi térhez, amelyben épületük áll*, csak éppen tanulói mozgás iránya teljesen eltérő. A *Belvárosi* és a *Jókai* iskolák hét év múltán 2007-ben kaptak ismét beiskolázási körzetet, ám ma is a város egész területét uralják, mivel Pécs két leginkább vonzó elit iskolájának tekintik őket. A Belvárosi iskola diákjainak 19 százaléka, a Jókai iskolának mindössze 10 százaléka körzetes, jóllehet az iskola körzetéhez csatolták a város egyik cigánytelepét. Az *innen elvándorló diákok mindenképpen rosszabb iskolába kerülnek*, mintha saját körzetük iskolájába iratkoztak volna be: a Belvárosi körzetében élők 51 százaléka,

a Jókai iskola körzetéből a diákok 66 százaléka – a HHH tanulók 33 százaléka és a roma tanulók 78 százaléka – kényszerül máshová menni.

A városmag nyugati része, illetve a *Szigeti külváros* belső, régi beépítésű részének slum övezetei által körbevett, *Mátyás király iskola* csak fenntartásokkal tekinthető elit iskolának, ehhez képest ez az iskola is erősen szelektál: a körzetes diákok száma nem haladja meg a 13 százalékot, míg a körzetből az itt élők 69 százaléka – a HHH tanulók 71 százaléka, a romák 57 százaléka – máshol keres befogadó iskolát. A városközponttól távoli, *Mezőszél utcai iskola* is szelektív, jóllehet a környéken gyakorlatilag nem élnek romák: a körzetesek aránya 20 százalék, és az itteni tanulók 45 százaléka elvándorol.

Pécs déli városrészében két elit státusú szelektáló iskola van. Az 12 évfolyamos *Árpád fejedelem iskola* diákjainak 30 százaléka körzetes, a beiskolázási körzetből pedig a diákok 71 százaléka elvándorol. A Testvérvárosok tere iskolában a körzetes tanulók aránya 39 százalék, az elvándorlók aránya pedig 58 százalék. A HHH és a roma diákok csaknem teljes egészében kiszorulnak ezekből az iskolákból.

A „vonzó iskolák” sem saját körzeti diákjaikat tartják meg, illetve vonzzák, hanem a vándorlási egyenlegük pozitív, méghozzá a HHH és a roma diákok esetében is. A Pécs harmadik számú elit iskolájának tekinthető *Köztársaság téri iskola*, tanulóinak 14 százaléka körzetes, az iskola körzetéből pedig a tanulók 47 százaléka máshová meg iskolába. A sport tagozatos 12 évfolyamos *TÁSI* diákjainak 30 százaléka körzetes, az elvándorlás a körzetből 76 százalékos.

5. táblázat Migrációs iskolatípusok Pécsen a 2008–2009-es tanévben

Iskola	Az iskolákban ténylegesen tanulók aránya a körzetben élőkhöz képest (%)	Az iskolákban ténylegesen tanuló HHH diákok aránya a körzetben élő HHH diákokhoz képest (%)	Az iskolákban ténylegesen tanuló roma diákok aránya a körzetben élő roma diákokhoz képest (%)
<i>„Taszító iskolák”</i>			
Bártfa	67	72	80
Csokonai	61	83	82
Illyés	39	100	95
<i>„Gettósodó iskolák”</i>			
Anikó	70	100	106
Felső- vámház	65	106	145
Szieberth	75	154	130
VSH	75	112	103
<i>„Szelektáló iskolák”</i>			
Jókai	329	89	30
Mátyás	242	57	100
Belvárosi	257	17	27

MAGYAR VALÓSÁG

Iskola	Az iskolákban ténylegesen tanulók aránya a körzetben élőkhöz képest (%)	Az iskolákban ténylegesen tanuló HHH diákok aránya a körzetben élő HHH diákokhoz képest (%)	Az iskolákban ténylegesen tanuló roma diákok aránya a körzetben élő roma diákokhoz képest (%)
TVT	108	63	13
Mezőszél	281	0	33
Árpád	96	20	7
„Vonzó iskolák”			
Köztér	376	150	150
TÁSI	218	233	200

Forrás: EÖKIK adatfelvétel

2.8. A tanulók megoszlása az iskolatípusok között

A különféle tanulói csoportokhoz tartozó diákok eloszlása az iskolatípusok között rendkívül egyenlőtlen. Az összes diák 44 százaléka jár szelektáló, illetve vonzó iskolába, míg a HHH tanulóknak csak 7 százaléka, a roma tanulóknak pedig 6 százaléka. A taszító és a gettósodó iskolába az összes tanuló 26 százaléka jár, ugyanakkor a HHH tanulók 73 százaléka, a roma tanulóknak pedig 81 százaléka jár ezekbe az iskolákba. Míg az összes tanuló 2 százaléka jár a város speciális iskolájába, addig a HHH tanulók 10, a roma tanulóknak pedig 7 százaléka.

6. táblázat Az összes pécsi HHH és roma általános iskolás tanuló megoszlása iskolatípusok szerint a 2008–2009-es tanévben

Iskolatípus	Összes tanuló	HHH tanuló	Roma tanuló
„Taszító iskolák”	1141	183	329
	12%	34%	37%
„Gettósodó iskolák”	1318	206	392
	14%	39%	44%
„Szelektáló iskolák”	3042	25	39
	33%	5%	4%
„Vonzó iskolák”	981	13	19
	11%	2%	2%
„Előszelektáló iskola”	1255	36	70
	14%	7%	8%
Speciális iskola	229	52	62
	2%	10%	7%

Forrás: EÖKIK adatfelvétel

2.9. Migrációs trendek

Nem kétséges, hogy a magasabb státusú tanulók körében nagyobb azok aránya, akik nem körzeti iskolába járnak, mint az alacsonyabb státusú diákok között, ám az iskolai migrációt nem kizárólag a white flight jelensége magyarázza. Legalább ötféle csoportot különítettünk el:

- A körzetükből elvándorló tanulók harmada – a HHH tanulók 9 százaléka, a roma tanulók 5 százaléka – „menekül”: tehát azért választ távolabbi iskolát, mert körzeti iskolájánál jobb, magasabb presztízsű, vonzóbb, jobb továbbtanulási mutatókkal rendelkező iskolába akar járni. A magasabb státusú családok többségének iskolaválasztását nyilván az is erősen motiválja, hogy nem kívánják, hogy gyerekeik cigány tanulókkal vagy a gettó-övezetekben élő diákokkal közös intézményben tanuljanak. Az ő motivációjukra valóban illik a *white flight* kifejezés. Az alacsonyabb státusú, és főként a roma „menekülő” diákok esetében inkább arról beszélhetünk, hogy sikeresen törnek ki iskolakörzetükből és sikerül lényegesen jobb iskolába járniuk, mint ha körzeti iskolájukban.

- A magas iskolakörzeti státusukat megőrzi az elvándorló pécsi diákok 12 százaléka – a migráns HHH tanulók 5 százaléka, és a migráns roma tanulók 4 százaléka. Ők lakóhelyük magas presztízsű iskolája helyett egy másik, de hasonlóan magas presztízsű iskolát választanak. Ez a döntés csak azok esetében jelent valódi választást, akiket lakóhelyük körzeti iskolája is szívesen fogadott volna. A HHH és főként a roma diákok esetében inkább arról van szó, hogy körzeti iskolájuk „eltanácsolta” őket, ám mégis sikerül bejutniuk egy másik, hasonlóan magas presztízsű és jó színvonalú iskolába.

- A migráns pécsi általános iskolások 9 százaléka – az elvándorló HHH tanulók 54 százaléka, és az elvándorló roma diákok harmada – sikertelenül próbál kitörni taszító vagy gettósodó iskolakörzetéből. Ők is „menekülnek” saját iskolakörzetükből, de útjuk egy hasonlóan alacsony státusú iskolába vezet.

- Az elvándorlók 4 százaléka – a migráns HHH tanulók 16 százaléka, a migráns roma tanulók ötöde – azért nem saját lakóhelyének magas presztízsű körzeti iskolájába jár, mert az ottani általános iskola – valamilyen eszközzel – kiszorította őket és csak egy távolabbi, lényegesen rosszabb iskolába tudtak beiratkozni.

- Az összes pécsi migráns tanuló 5 százaléka – az elvándorló 16 százaléka és az elvándorló roma tanulók 15 százaléka – a város speciális iskolájába kerül.

7. táblázat Migrációs trendek Pécsen, a 2008–2009-es tanévben (%)

	Összes migráló tanuló	Migráló HH tanulók	Migráló HHH tanulók	Migráló roma tanuló
Taszító vagy gettósodó iskolakörzetből sikeresen kitörő	28	15	7	5
Előszelektáló iskolából magasabb státusú iskolába migráló	5	22	2	–
Magas iskolastátus-megőrző	12	7	5	4
Taszító, vagy gettósodó iskolakörzetből kitörni sikertelenül próbáló	9	14	45	33
Magas státusú iskolakörzetből alacsony státusú iskolába kiszorított	4	8	16	20
Speciális iskolába kerül	5	12	16	15

Forrás: EÖKIK adatfelvétel

A pécsi általános iskolás diákok iskolai migrációját az jellemzi, hogy az elvándorlók többsége valamennyi iskolatípusból kedvezőbb – vagy legalábbis hasonló – iskolába kerül. A taszító iskolákból elvándorlók 54 százaléka, a gettósodó iskolákból elvándorlók 56 százaléka kerül a szelektáló, illetve vonzó iskolákba, tehát a legjobbnak tartott, leginkább vonzó intézményekbe. Az előszelektálóként regisztrált iskolát ebben az összefüggésben nehéz besorolni, mivel az iskola két, meglehetősen eltérő presztízsű és rangú intézményt foglal magába. A szelektáló iskolák körzeteiből elvándorlók 43 százaléka szelektáló vagy vonzó iskolába kerül, és joggal feltételezhetjük, hogy az előszelektáló iskolába iratkozók jelentős része a magas presztízsű intézményrészben tanul. Az előszelektáló iskolákból elvándorlók 69 százaléka, a vonzó iskolákból migráló diákok 51 százaléka szelektáló, illetve vonzó iskolákban kerül.

Összességében a körzeten kívüli iskolát választó pécsi diákok 28 százaléka taszító, illetve gettósodó iskolakörzetből szelektáló, illetve vonzó iskolába, tehát lakóhelyéhez képest magasabb státusú iskolába kerül. További 5 százalékuk előszelektáló iskolából kerül szelektáló, illetve vonzó iskolába. Az elvándorlók 12 százaléka szelektáló, illetve vonzó iskolából másik szelektáló, illetve vonzó iskolába kerül, tehát megőrzi magas iskolahasználói státusát. A migráló tanulók 9 százaléka sikertelenül próbál kitörni taszító vagy gettósodó körzeti iskolájából, és egy másik, hasonlóan alacsony státusú iskolába iratkozik be. Végül az összes elvándorló tanulók 4 százaléka körzeti iskolája helyett lényegesen alacsonyabb státusú iskolába jár.

Tegyük fel, hogy a taszító és gettósodó iskolák körzeteiből migráló HHH és roma tanulók – a speciális iskolába kerülő diákok kivételével – mindnyájan „menekülnek”, tehát szüleik jobb oktatást, kedvezőbb körülményeket, nagyobb továbbtanulási esélyeket szeretnének gyermekeiknek. Ehhez képest a HHH tanulók 63 százaléka, a roma tanulóknak pedig 55 százaléka más gettósodó vagy taszító iskolába iratkozik be. Az iskolák stratégiai szempontjából lényeges, hogy a gettósodó iskolák gyakorol-

nak szívóhatást a taszító iskolákra, ám a tanulói esélyek szempontjából mindkét csoporthoz pária-iskolák tartoznak. A taszító iskolákból elvándorló roma tanulók 27 százaléka speciális iskolába megy – egyetlen más iskolatípusból sem kerül megközelítően sem ilyen arányban tanuló a speciális iskolába.

Kizárhatjuk, hogy a taszító iskolák maguk szorítanak ki a migráló diákokat. Inkább az látszik valószínűnek, hogy az elvándorló diákok megpróbálnak kitörni a nagyobb esélyt nyújtó iskolák felé, de ez csak nagyon kevesüknek sikerül.

A szelektáló iskolák körzeteiből kiszorított – finoman eltanácsolt, elbátortalanított – HHH diákok 51 százaléka, a roma diákok 62 százaléka szelektáló vagy gettósodó iskolába kerül.

Összességében a romák iskolai migrációját cirkuláris, illetve kedvezőtlen irányú mozgás jellemzi, amellyel szemben lényegesen gyengébb az ellenirányú, tehát a magasabb státusú iskolákba irányuló, sikeres migráció. (Az elvándorló roma tanulók 26 százaléka kifejezetten a taszító és a gettósodó iskolák között migrál.)

Tehát a körzeten kívüli iskolába járó HHH diákok 45 százaléka, a roma diákok 33 százaléka sikertelenül kísérel meg kitörni a saját iskolakörzete által kínált taszító vagy gettósodó iskolából – és taszító vagy gettó-iskolában tanul. Az elvándorló HHH diákok 16 százalékát, a roma diákok 20 százalékát a szelektáló, a vonzó és az előszelektáló iskolák lökik ki a taszító illetve a gettósodó iskolákba. A HHH tanulók 7 százalékának, a roma tanulók 5 százalékának taszító és a gettósodó iskolakörzetekből sikerül bejutniuk szelektáló, illetve vonzó iskolákba; a HHH tanulók 5 százalékának, a romák 4 százalékának – jöllehet saját körzetük szelektáló, előszelektáló, illetve vonzó iskolájuk eltanácsolta őket – mégis sikerül másik hasonlóan magas státusú iskolában megkapaszkodniuk. Összességében a HHH tanulók 14 százalékának, illetve a roma diákok 9 százalékának a migrációja sikeres. A speciális iskolába az elvándorló HHH diákok 16 százalékának, illetve a roma diákok 15 százalékának vezet az útja.

8. táblázat Az egyes pécsi iskolatípusokból elvándorló összes diák céliskolája iskolatípus szerint a 2008–2009-es tanévben

Az összes migráló tanuló	Céliskola							
	Lakóhely szerinti iskolakörzet	„Taszító iskolák”	„Gettósodó iskolák”	„Szelektáló iskolák”	„Előszelektáló iskolák”	„Vonzó iskolák”	Speciális iskola	Egyéb iskolák
„Taszító” iskolák”	29	215	507	212	177	73	51	1264
	2%	17%	40%	17%	14%	6%	4%	100%
„Gettósodó iskolák”	138	55	465	155	149	67	54	1083
	13%	5%	43%	14%	14%	6%	5%	100%
„Szelektáló iskolák”	44	147	338	339	143	38	74	1123
	4%	13%	30%	30%	13%	3%	7%	100%

MAGYAR VALÓSÁG

Az összes migráló tanuló	Céliskola							
	Lakóhely szerinti iskolakörzet	„Taszító iskolák”	„Gettósodó iskolák”	„Szelektáló iskolák”	„Előszelektáló iskolák”	„Vonzó iskolák”	Speciális iskola	Egyéb iskolák
„Előszelektáló iskolák”	19	44	202	15	8	8	11	307
	6%	14%	66%	5%	3%	3%	4%	101%
„Vonzó iskolák”	3	13	95	19	15	15	57	217
	1%	6%	44%	9%	7%	7%	26%	100%
Egyéb iskolák	12	5	277	19	157	32	114	616
	2%	1%	45%	3%	25%	5%	19%	100%

9. táblázat Az egyes pécsi iskolatípusokból elvándorló halmozottan hátrányos helyzetű (HHH) diákok céliskolája iskolatípus szerint, a 2008–2009-es tanévben

Az összes migráló HHH tanuló	Céliskola							
	Lakóhely szerinti iskolakörzet	„Taszító iskolák”	„Gettósodó iskolák”	„Szelektáló iskolák”	„Előszelektáló iskolák”	„Vonzó iskolák”	Speciális iskola	Egyéb iskolák
„Taszító iskolák”	–	44	1	1	6	11	1	64
	–	69%	2%	2%	9%	17%	2%	101%
„Gettósodó iskolák”	20	11	3	5	3	10	2	54
	37%	20%	6%	9%	6%	19%	4%	101%
„Szelektáló iskolák”	2	23	2	16	6	–	–	49
	4%	47%	4%	33%	–	12%	–	100%
„Előszelektáló iskolák”	3	–	3	–	–	–	–	6
	50%	–	50%	–	–	–	–	100%
„Vonzó iskolák”	3	–	1	–	–	–	–	4
	75%	–	25%	–	–	–	–	100%
Egyéb iskolák	–	2	–	1	–	1	3	7
	–	29%	–	14%	–	14%	43%	100%

Forrás: EÖKIK adatfelvétel

10. táblázat Az egyes pécsi iskolatípusokból elvándorló roma diákok céliskolája iskolatípus szerint, a 2008–2009-es tanévben

Az összes migráló roma tanuló	Céliskola							Összesen
	Lakóhely szerinti iskolakörzet	„Taszító iskolák”	„Gettósodó iskolák”	„Szelektáló iskolák”	„Előszelektáló iskolák”	„Vonzó iskolák”	Speciális iskola	
„Taszító iskolák”	5	55	2	16	7	32	2	119
	4%	46%	2%	13%	7%	27%	2%	101%
„Gettósodó iskolák”	29	17	3	14	4	7	1	75
	39%	23%	4%	19%	5%	9%	1%	100%
„Szelektáló iskolák”	6	55	10	20	2	2	4	99
	6%	56%	10%	20%	2%	2%	4%	100%
„Előszelektáló iskolák”	3	1	1					5
	60%	20%	20%					100%
„Vonzó iskolák”	2		1			5	1	9
	22%		11%			56%	11%	100%
Egyéb iskolák	5		3		1	2	2	13
	38%		23%		8%	15%	15%	100%

Forrás: EÖKIK adatfelvétel

3. Határok

Minden határ-meghúzás egyben értelmezés és konstrukció: a határokat meghúzó egyén, közösség, intézmény vagy hatóság azt értelmezi, amit a határ elkülönít, ám csak abban az esetben számíthat arra, hogy a határt mások is tiszteletben tartják, ha sikerül az elkülönített egységeket mások számára is elfogadott jelentésekkel felruházni – már ha nem akarja, hogy a határ respektusát kizárólag aknamezők és szögesdrótok biztosítsák.

A Pécsen lehatárolt, hét gettó-övezet és további 8–10 mikro-slum olyan területek, amelyeket a városi megítélés egyfajta „társadalmi enklávéknak” tekint: ezek a területek nem részei a közös városi térnek, az ott élők is csak akkor és addig számítanak a külvilág számára partnereknek, ha olyan közegben – munkahelyeken, iskolában, más intézményekben – érintkeznek velük, ahol időlegesen zárójelbe tehető gettőlakó mivoltuk. A város egyéb területei többé-kevésbé mindenki számára bejárhatók, és egyetlen körzet spontán felértékelődése sem kizárt.

Az oktatáspolitikai döntések alapegységei az iskolák és az iskolákat körülvevő lakónegyedek. Ha az önkormányzat át akarja rajzolni a város közoktatási térképét, akkor iskolaépületeket újít fel vagy zár be, illetve átszabja a körzethatárokat. Csakhogy az iskolahasználat, az iskolai szelekció, a tanulók migrációja fragmentálja a teret; az iskolák többségének – státusától függetlenül – gyenge a kapcsolata a környező lakóövezetekkel, a fluktuáció pedig a gettósodó iskolakörzetekben is nagy. Az oktatási piac

teremtette határokat és tereket nem lehet térképre rajzolni, mert minden diák esetében eltérőek a bejárható terek méretei, és máshol húzódnak a már át nem léphető határok. A város közoktatási térképe „olvashatatlan”, a határok láthatatlanok, a döntések hatásai pedig kiszámíthatatlanok.

Az önkormányzat aligha kísérletezhet olyan eszközökkel, mint a brit vagy francia „elsőbbbségi körzetek”, vagy az amerikai „mágnes iskolák”, amelyek a nagy kiterjedésű városi problémaövezetek iskoláinak kiemelt infrastrukturális és humán fejlesztésével kívánják ellensúlyozni az ott élők és az oda járók hátrányait. (Neumann E. 2008; Vida J. 2008) Nem remélheti, hogy iskolák bezárása, vagy éppen felújítása révén elérheti a kívánt célját. Nem tudhatja előre, hogy egy félreeső, vagy éppen egy városközpontban lépő gettósodó iskola bezárásának megakadályozására milyen alkalmi, határvédő koalíciókba szerveződnek a következményektől tartó, környékbeli magas presztízsű iskolák. Ha a városközpontban fejlesztési zónákat határol le, vagy éppen gettó-övezetekben indít szociális város-rehabilitációs projekteket, fogalma sem lehet arról, hogy a közoktatási térképet miképpen alakítja át az oktatási piac, és annak milyen urbanisztikai következményei lehetnek.

Nincs ágense az esélykiegyenlítő oktatáspolitikának Pécsen.

*

Az adatgyűjtéshez és az adatok feldolgozásához nagy segítséget nyújtott Vojtek Éva a PTE BTK Szociális Munka és Szociálpolitika Tanszékének munkatársa és Szabó Ágnes. Mindkettőjüknek köszönettel tartozom.

Irodalom

- Erdősi Ferenc (1968): A pécsi városszerkezet fejlődése és a városrészek funkcióinak alakulása a kapitalizmus korában. MTA Dunántúli Tudományos Intézet Közlemények 6. Pécs.
- Erőss Gábor (2008): Mozaik-Magyarország felfedezése, avagy az esetlegesség uralma. In.: Berényi Eszter – Berkovits Balázs – Erőss Gábor (szerk.): Iskolarend. Kiváltság és különbségtétel a közoktatásban Gondolat Kiadó, Budapest, 2008.
- Havas Gábor (2008): Esélyegyenlőség, deszegregáció. In: Fazekas Károly, Köllő János, Varga Júlia (szerk.): Zöld könyv a magyar közoktatás megújulásáért. Ecostat, Budapest, <http://www.biztoskedet.hu/uploads/attachments/ZKTartalom%5B1%5D.pdf>
- Kertesi, Gábor – Kézdi Gábor (2005): Általános iskolai szegregáció, I-II. rész Közgazdasági Szemle, LII. évfolyam, április–május, http://oktatas.magyarorszagholnap.hu/images/4_%C3%BCI%C3%A9skertesik%C3%A9zdi2.pdf, http://oktatas.magyarorszagholnap.hu/images/4_%C3%BCI%C3%A9skertesik%C3%A9zdi3.pdf
- Kertesi Gábor – Kézdi Gábor (2009): Általános iskolai szegregáció Magyarországon az ezredforduló után. MTA Közgazdaságtudományi Intézete, Budapesti Corvinus Egyetem. Budapesti Munkagazdaságtani Füzetek, BWP 2009/6, <http://www.econ.core.hu/file/download/bwp/BWP0906.pdf>
- Lengyel Gabriella (2009): Szilánkos mennyország. Szegénytelepek, cigánytelepek Miskolcon. Beszélő XIV. évfolyam, 7–8. szám, <http://beszelo.c3.hu/cikkek/szilankos-mennyország>

- Máté, Mihály (2009): Abroszárusok. A colári cigányokról – Magyarország legkisebb cigány csoportjáról. Beszélő XIV. évfolyam 10. szám, <http://beszelo.c3.hu/cikkek/abroszarusok>
- Mester Tibor (2005): Pécsi városlakók mentális térképei – egy kutatás tapasztalatai. In: N. Kovács Tímea – Böhm Gábor – Mester Tibor (szerk.): Terek és szövegek. Újabb perspektívák a városkutatásban. Kijarat kiadó, Budapest, 2005.
- Neumann Eszter (2008): 20 év reform Angliában. Educatio, tizenhetedik évfolyam, negyedik szám, www.hier.iif.hu/hu/letoltes.php?fid=tartalomsor/1257
- Neumann Eszter – Zolnay János (2008): Esélyegyenlőség, szegregáció és oktatáspolitikai stratégiák Kaposváron, Pécsen és Mohácson. EÖKIK Műhelytanulmány 38. <http://www.eokik.hu/data/files/129435016.pdf>
- Orsós Ferenc (2009): Tabula rasa. Közoktatási deszegregáció Mohácson. In: Törzsök Erika – Paskó Ildi – Zolnay János (szerk.): Cigánynak lenni Magyarországon. Jelentés 2008. Út a radikalizmusba, EÖKIK, 2009.
- Pilkhoffer, Mónika (2008): Bányászat és Építészet Pécsen a 19–20. században. Pro Pannónia Kiadói Alapítvány
- Vida Júlia (2008): Támogató programok az Egyesült Államokban. Educatio, Tizenhetedik évfolyam, negyedik szám, www.hier.iif.hu/hu/letoltes.php?fid=tartalomsor/1258
- Virág, Tünde (2010): Kirekesztve. Falusi gettók az ország peremén. Akadémiai kiadó, Budapest
- Wilhelm Gábor (2005): Kognitív térképek és városrepresentáció. In: N. Kovács Tímea – Böhm Gábor – Mester Tibor (szerk.): Terek és szövegek. Újabb perspektívák a városkutatásban, Kijarat kiadó, Budapest, 2005.
- Zolnay János (2005): Oktatáspolitikai és etnikai szegregáció Miskolc és Nyíregyháza általános iskoláiban. EÖKIK, Műhelytanulmány, 16. <http://www.eokik.hu/data/files/123538851.pdf>
- Zolnay János (2008): A hiányzó ágens. Az önkormányzatok és az esélykiegyenlítő oktatáspolitikai. Educatio, Tizenhetedik évfolyam, negyedik szám, www.hier.iif.hu/hu/letoltes.php?fid=tartalomsor/1256